

גיליון 23, תמוז תשפ"ד, יולי 2024

עורכת: עטרה כהן

צילום: טליה רוטשטיין

צילום: בעז זיס

צילום: בעז זיס

קוראים וקוראות יקרים,

השנה הזו הגיעה אל סופה, ואין דרך טובה ומנחמת יותר לסכם אותה מאשר לקרוא על המחקרים המרתקים והחוויית של תלמידות ותלמידי המחלקה. כמובן שגם בגיליון זה תלווה אותנו הפינה הקבועה העוקבת אחרי הצבא הרומי בא"י, כאשר טל רוזנברג תשחזר מתכונים היסטוריים. לאחר מכן נשמע על מחקרו של נועם בר דוד על הכתובות המגוונות במערת אליהו.

משם נעבור לרועי שמיר, שיסביר על משמעות החינוכית של הטיול השנתי בא"י. בהמשך לכך, נועם בר דוד יציג פרשה מעניינת אודות אמיתותה של האגדה על המלך ארתור. לסיום נקנח בדקלום מקסים של נגה הימלפרב אשר יתאר בקצרה איזה כיף ומעשיר היה לנו בקמפוס השטח השנתי, שעסק בארץ אפרים ומערב השומרון.

קריאה מהנה,
עטרה כהן

תוכן עניינים

הפינה הקבועה:

3 בעקבות הצבא הרומי בארץ ישראל
הצבא צועד על קיבתו
// טל רוזנברג

5 מערת אליהו בחיפה
מחקר על כתובות ופולחן המערה
// נועם בר-דוד

6 הטיול השנתי
ככלי לחינוך לאומי בחינוך הממלכתי
// ד"ר רועי שמיר

7 חידה היסטורית
האם המלך ארתור היה ביהודה?
// נועם בר דוד

9 בלדה לקמפוס
ארץ אפרים
// נגה הימלפרב

Following the Roman army in Israel

An Army Marches on its Stomach

Tal Rosenberg

A M.A. Student In Our Department

Like an army, modern or ancient, the Roman Army was not known as the home of culinary delicacies. Yet, you may wonder what these soldiers ate as you dig up their forts and garrisons.

A 1,900 pay slip from Masada shows that not much remained from the salary of an auxiliary soldier after the army deducted the costs of his food, clothing, and equipment from his salary (Llewelyn). Therefore, it is unlikely that they had much money to spend at local markets.

One of the most quoted sources regarding a legionnaire's diet is line CJ.12.37.1 of Justinian's Codex Iuris Civilis. This particular code of law was written by Emperor Constantius in the year 360.

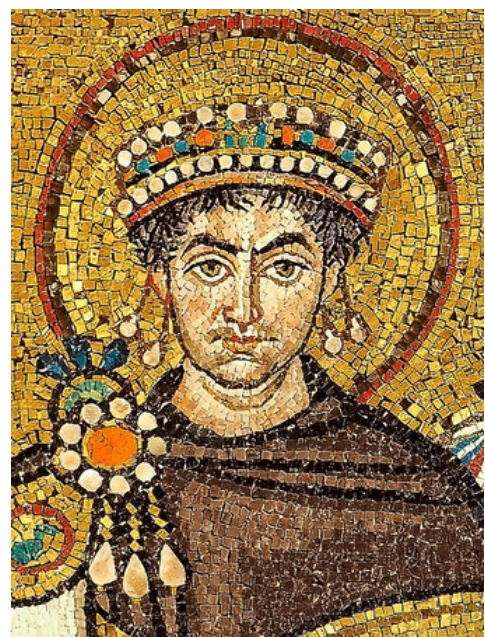
"The renowned custom prescribes in time of military expeditions [to give] buccellatum and bread, wine and posca, but our troops are used to receiving also lardo and mutton: two days buccellatum and the third day bread; one day wine and the second day posca; one day lardo, two days mutton."

If you would like to try the food of a Roman soldier, please look at the recipe ahead.

Posca is taken to mean vinegar made from soured wine that was mixed with the herb pennyroyal (*Mentha pulegium*) and watered down. Pennyroyal can potentially be poisonous, so if you wish to dip your bread or buccellatum in something, you can use red wine vinegar without pennyroyal. You could also take red wine vinegar, water, and mix it with some mint. The legionnaires also drank Posca, but I doubt you would want to try that.

Lardo is a form of cured/salted pig fat. The fat was cooked in water with some herbs. I doubt many readers in our department would eat this, so if you want, you can search the wondrous worldwide web for a recipe. If you are interested in learning about the possibility of soldiers who kept kosher in the Roman Army, you can refer to Olshanetsky's article in the bibliography.

Buccellatum is essentially a form of hardtack. Hardtack is bread that is cooked twice until it is very hard. This helps keep the bread from going bad and is useful on journeys or when feeding armies. Many forms of hardtack can be found throughout the annals of history.

San Vitale (Ravenna) - Mosaic of Justinian I. Wikipedia

Following the Roman army in Israel

An Army Marches on its Stomach

Notes on Ingredients:

Flour: Modern soft wheat (*Triticum aestivum*) is a new invention and has only been commonly used for about 100 years. Roman soldiers would have used flour made from durum wheat (*Triticum durum*). You can still find durum flour sold or semolina today. Flours before the industrial age were coarser as they were stone-ground, so if you can find stone-ground flour, that would be ideal. To be authentic, you should use whole flour. White flour did exist but was costly and reserved for the well-off.

Sourdough Starter: Modern yeast is yet another modern invention, and no Roman soldier would understand what those little sand-like grains are. Humans throughout history until very recently always made leavened bread with sourdough starters.

Salt: Sea salt would be ideal as modern table salt is made chemically and has a different flavor than natural salts.

Water: If using tap water, the water will need to sit for about 15 minutes so that all the chlorine evaporates. If using filtered or bottled water, this is not necessary.

Directions:

- Take 350 grams of your chosen flour and mix it with a generous pinch of salt.
- Add 20 grams of sourdough starter and stir with a wooden spoon.
- Slowly add 75ml of water while kneading with your hands until you have a smooth dough. You can add a little more water if needed.
- Let the dough rest and rise for 12 hours or overnight, not in a refrigerator.
- Roll the dough into balls and flatten with your palm.
- Use a fork or stick to poke some holes in the round disks. No need for them to look perfect; I doubt any of the soldiers making these was too concerned with aesthetics.
- Preheat your oven to 120°C and then bake the biscuits on a tray for about 1 hour.
- Take them out and let them cool.
- Now bake them again at 120°C until they are completely dry. This can take about another 1-2 hours.
- Let them cool before consuming.

Enjoy!

Additional Reading:

Llewelyn, S. R. (2012). **Pay slip of a Roman soldier at Masada.** In S. R. Llewelyn, J. R. Harrison, & E. J. Bridge (Eds.), *New documents illustrating early Christianity: a review of the Greek inscriptions and papyri published between 1988 and 1992* (pp. 140-141). (New documents illustrating early Christianity; Vol. 10). Ancient History Documentary Research Centre, Macquarie University ; William B Eerdmans.

Olshanetsky, H. (2023). **Keeping Kosher: The Ability of Jewish Soldiers to Keep the Dietary Laws as a Case Study for the Integration of Minorities in the Roman Army.** *Jewish Quarterly Review* 113(1), 59-82.

נועם בר-דוד
בוגר תואר שני במחלקה

בברית החדשה מתואר אירוע התגלות של אליהו הנביא לצד משה עם ישוע, בו הם מתוארים משוחחים (מתי י"ז א-ג, לוקס ט' כ"ט-ל"ב). הכנסייה על הר התבור הוקמה בהתבסס על זיהוי מסורתי של אירוע זה.

עיקרי הממצאים - תחילת התהוות הפולחן במערת אליהו אינה ברורה, אך הקרמיקה אשר נתגלתה במהלך הסקר שערכנו בקיץ 2021 רומזת על תחילת השימוש במערה בתקופה ההלניסטית, ובעקבות אתרים מקבילים מהחוף הפיניקי אף ייתכן שקודם לכן, בתקופה הפרסית או תקופת הברזל. גם עדות ספרותית אחת ויחידה הקושרת את פיתגורס לפולחן בכרמל מיוחסת לתקופה זו, אולם טיב העדות ותאריך כתיבתה אינם מספיקים עבור ביסוס מלא של פולחן במערה טרום התקופה ההלניסטית.

ניכר כי בתקופה הרומית החל הפולחן במקום לכלול חריתה על קירות המערה, בעיקר של הנוסחה "שייזכר" ושמות פרטיים. אלמנטים אדריכליים אשר נחצבו בקירות המערה בשלב זה, ומקבילות לאתרים אחרים מחזקים את ההבנה שמדובר היה באתר פולחן מצרי-רומי, ייתכן עבור האֵלֶה איזיס. מקבילות מרחבי הים התיכון מעלות את האפשרות שהחריטות על קירות המערה, לפחות בחלקן, בוצעו כתפילה לפני יציאה למסע ימי. בכל אופן, ניכר כי הכתובות נחרתו במסגרת פעולות פולחניות כאלה או אחרות, כתפילה או כחלק מעלייה לרגל למערה.

ראשית הכתיבה תוארכה למאה הראשונה או השנייה לספירה, והימשכותה עד למאה הרביעית או החמישית לספירה. בתקופה זו התרחש במערה פולחן פוליתאיסטי, אשר כלל אלמנטים מצריים, ייתכן לצד אלים יווניים. אם זיהוי זה נכון, הרי שניתן למנות אותו עם אתרי פולחן רבים אחרים מרחבי האימפריה הרומית בהם נמצאו כתובות המוקדשות לפולחן מצרי דוגמת פולחן איזיס.

טרם התבררה שאלת הפולחן המונותאיסטי במערה: כמה מנורות חצובות אשר נתגלו בה מאששות אפשרות של קיום פולחן יהודי או שומרוני, או עלייה לרגל לאתר, אך לא ניתן להוכיח כי פולחן זה התבצע בעת העתיקה. גם כריסטוגרמה נתגלתה באתר, ולצד כמה צלבים אשר פורסמו לראשונה במסגרת עבודה זו מתבססות הראיות הארכיאולוגיות לפולחן הנוצרי במערה; גם במקרה זה, לא ניתן לשייך את הפולחן בוודאות לעת העתיקה.

המקורות ההיסטוריים הראשונים המדווחים על הפולחן במערה הם בני ימי הביניים, לאחר הכיבוש הפרנקי של העיר. הסמיכות לכיבוש הפרנקי, והדיווח מפי עולה רגל נוצרי מזרחי מבססים את ההנחה כי התקיים פולחן במערה טרום הכיבוש הפרנקי, בידי נוצרים מזרחיים, יהודים, או שתי הקבוצות במקביל.

מערת אליהו היא מערה חצובה במדרונו המערבי של צפון רכס הכרמל. היא הייתה למוקד פולחן מהעת העתיקה, דרך ימי הביניים ועד לעת החדשה. עובדת היותה מוקד פולחן לכל הדתות המרכזיות בארץ-ישראל באלפיים השנים האחרונות הופכת אותה לאתר ייחודי בחשיבותו במחקר ארץ-ישראלי.

קיימות עדויות לפולחן שהתנהל במערה לפחות מאז התקופה הרומית, אך המקורות הספרותיים העתיקים כמעט ואינם מתייחסים אליה, כך שיש שאלות רבות אודות השימוש בה. מאות כתובות יווניות חרות על דופנות המערה, ואלה מספקות בסיס לתיאורן השימוש באתר בתקופה הקלאסית, וכן מהוות את המקור העיקרי להבנת מהות הפולחן, סגנונו, ויעדו. בעבודת המוסמך שלי ניסיתי לענות על שאלות אלה. בנוסף, העבודה הכילה כמה חידושים המבוססים על תצפיות ותובנות שעלו במסגרת עבודת המחקר שנעשתה במערה בקיץ 2021 בהובלת ד"ר אבנר אקר ממחלקתנו וד"ר יותם טפר מרשות העתיקות.

פולחנים תת-קרקעיים בתקופה הרומית - תופעת הפולחן במערות היא תופעה כלל-עולמית, המוכרת עוד מהתקופות הפרהיסטוריות ועד העת המודרנית. בסביבתנו, ניתן למצוא כמה וכמה מערות טבעיות בהן התנהל פולחן ימי פניקי לאורך חופיו של הים התיכון. תופעה זו לא פסחה גם על התרבות היוונית-רומית, ומערות רבות אשר בהן התקיים פולחן יווני-רומי מוכרות כיום.

גם בארץ-ישראל ניתן למצוא כמה עדויות לפולחן מסוג זה. דוגמאות בולטות לתופעה הן מערת התאומים בהרי יהודה אשר נמצאו בה כמאה וחמישים נרות, כנראה כחלק מהקדשתם כמנחות פולחן. במערת הסוסים שנתגלתה סמוך לבית גוברין נמצא מבנה החשוד כמיתראום, ובו נמצאו שלוש לוחיות עופרת אשר ככל הנראה שימשו לצרכים מאגיים, אולי כקמעות. בקיסריה פיליפי (בניאס) נמצאת מערה המזוהה עם פולחן האל פאן, בדומה למערות ברומא ובאתונה. בנחל כזיב נתגלתה מערה המכונה "מערת אל ג'לילה" אשר שימשה אף היא, ככל הנראה לפולחן; בסמוך לה נמצאה דמות חקוקה בסלע, אשר מזוהה עם אל השמש הבלתי-מנוצח Sol Invictus. מהתקופה הביזנטית בולטת מערת סלומה שנמצאת בחורבת קצרה בשפלת יהודה, בה נמצאו כעשר כתובות יווניות, מרביתן בעלות אופי פולחני מובהק (CIIP IV.2 3791-3805). אתר נוסף שראוי להזכיר בהקשר זה הוא מבנה המיתראום שנמצא בקיסריה, אשר על אף שאינו חלל חצוב, הוא משתייך לקטגוריית הפולחנים המזרחיים התת-קרקעיים במסגרת האימפריה הרומית.

אתרי פולחן אליהו בארץ-ישראל - במזר סנט ג'ורג' השוכן בנחל פרת ישנה מערה המזוהה גם היא עם אליהו. מזר על שם אליהו שוכן על הדרך בין ירושלים לבית לחם. מערה נוספת, אשר נמצאת בראש הכרמל, כיום בשטח סטלה מאריס, זוהתה לעיתים עם אליהו ולעיתים עם אלישע. לאליהו הנביא מקושר גם אזור בצידו האחר של הכרמל בואכה עמק יזעאל, בקרן הכרמל - "אל מוחרקה", כלומר "אזור השריפה", ובו נמצא מזר לציון מקום המאבק בין אליהו לניביאי הבעל.

לקריאה נוספת:

CIIP: *Corpus Inscriptionum Iudaeae/Palaestinae*: Ameling, Walter, et al., eds. *Corpus Inscriptionum Iudaeae/Palaestinae* Volume V: Galilaea and Northern Regions. Berlin/Boston: De Gruyter 2023.

Ilan, Tal. "Elijah's Cave in Haifa: Whose Holy Site Is This Anyway?" *Supplements to the Journal for the Study of Judaism*, 178. Leiden: Brill, 2017.

Ovadiah, Asher and Rosario Pierri. *Elijah's Cave on Mount Carmel and Its Inscriptions*. Oxford: Oxford University Press, 2015.

הטיול השנתי ככלי לחינוך לאומי בחינוך המגלכתי

ד"ר רועי שמיר

דוקטורנט אצל פרופ' קובי כהן-הטב

שימוש באמצעים רטורים וחיבור לעבר ההסטורי התנכ"י. כאשר הדבר מתאפשר עושים זאת באמצעות הארכת משך זמן הטיול למספר ימים, תכנון מסלולים מאתגרים מבחינה גופנית ומותאמים למיטבי-לכת, בישול עצמי ולינה בתנאי מאהל או שטח. בתכנית הטיול מקפידים לערוך את הקשר בין הנוף בו מטיילים ובין חשיבותו ההיסטורית הלאומית והציונית. המחקר העלה כי היציאה לטיול משרתת צרכים קולקטיביים המסייעים ביצירת לכידות חברתית בקרב כלל המשתתפים, לכידות זו היא הדבר אשר נקרא בשם "אהבת הארץ". מעבר לכך, אנו סבורים כי בעידן הפוסט-מודרני, כאשר יש קריאה לבחינה מחדש של אקסיומות העומדות בבסיס הדת האזרחית, צרכים אלו של לכידות חברתית הינם בעלי חשיבות ראשונה במעלה. כוחם של טיולי בית-הספר, מעבר להיותם פעילות חינוכית, חווייתית וערכית הינם פעילות הדרושה לנו למען שמירה על זהות משותפת ובכך משמשים טיולי בית-הספר ככלי לחינוך לאומי.

לקריאה נוספת:

א' שיש, "של"ח וידיעת הארץ התפתחות התוכנית החינוכית", א' שיש ו' דרור (עורכים), החינוך הבלתי פורמלי כפדגוגיה מוכללת חברתית ערכית, תל-אביב, 2022, עמ' 73-103.
ג' גרטל, דרך הטבע: הפדגוגיה הטבעית והטיול החינוכי, בני ברק: ספרית פועלים, 2010.

תלמידי בית הספר הריאלי בטיול שנתי בהר הכרמל, 1925.
מתוך: ויקיפדיה.

הטיול השנתי בבית הספר הוא לרוב אחד האירועים שאנו זוכרים מימי לימודינו בצורה הטובה ביותר למרות שבזמננו כל אחד חווה אותו בצורה שונה. הטיול הוא פעולה שונה ברצף הלימודים השגרתי, משמש כאמצעי הפגה, רכישת חוויות ויציאה ממסגרת הכללים הנוקשה של בית הספר. אך הטיול, מעבר להיותו עבור רבים מאיתנו בעיקר יומיים של "כיף", הוא למעשה אמצעי חברות רב-עוצמה שמטרתו להעניק ביטוי גיאוגרפי מוצק לאידיאל הלאומי ולסייע לביסוסה של ריבונות סימבולית על הארץ. ע"פחוזר מנכ"ל טיולים במשרד החינוך, מטרת העל של הטיול היא: "לעורר בקרב התלמיד את האהבה לארץ, לנופיה ולמורשת ההיסטורית באמצעות היכרות ישירה וחווייתית המתרחשת בעת הטיול והסיום". משמע בין אם כתלמידים הרגשנו זאת או לא, מטרת הטיול בבית הספר הייתה למעשה להעמיק את תחושת השייכות הלאומית ולחזק את הזהות והזהדות עם המורשת והמדינה.

במחקר שערכתי בקשתי לבחון האם תכניות הטיולים בבתי הספר העל יסודיים בחינוך הממלכתי, אכן מכוונות ובנויות במטרה לשמש ככלי הפועל לחיזוק תחושת הלאומיות בקרב המשתתפים, ומהם האמצעים בהם מבקשים לנקוט על מנת להשיג יעדים אלו.

על מנת לבחון את מטרות תכניות הטיול, התמקדנו ב 30 בתי ספר במחוזות השונים בארץ, ניתחנו כ- 150 תוכניות טיולים שהוגשו לוועדות הטיולים המחוזיות ומעל 300 דפי תכתובת שונים אשר כללו חוזרי יציאה לטיול שפרסמו בתי הספר להורים ולתלמידים, סיכומי טיול, מצגות לתלמידים ולצוות המורים ועבודה מול ספקים ונותני שירות. נתונים אלו סייעו לנו ללמוד על היכולות והיעדים של בתי הספר בצאתם לטיולים וכן לבדוק את מידת ההתאמה בין החזון הבית ספרי ובין סוג ואופי הטיול אותו תכננו.

המחקר העלה כי בתי הספר מבקשים ליצור טיולים בעלי תכנים לאומיים אשר מעודדים ליצירת חיבור בין התלמידים למולדתם. התוכניות שבהם עיינו מדגישות בפתיחת הדברים כי מטרת הטיול השנתי היא הכרת הארץ ואהבת המולדת. הטיולים אינם מיועדים להיות פעילות שמטרתם המוצהרת היא רק לשם הנאה או למידה. הטיולים מוגדרים מראש כפרק זמן בו התלמידים ילמדו לאהוב ולהעריך את ארצם באמצעות טכניקות שונות כגון קיום טקסים, ביקור באתרי מורשת קרב

האם הגלך ארתור היה ביהודה? חידה היסטורית בשלוש מערכות

נועם בר-דוד
בוגר תואר שני במחלקה

מערכה ראשונה: המלך

בתרבויות הגדולות שהקיפו את הים התיכון נפוצה הכתיבה בעת העתיקה, ונוצרו בהן היסטוריה וספרות בהיקפים אדירים. מיעוט מהן שרד לעת החדשה, ועדיין מדובר בגוף ידע אדיר כל כך, שספק אם מישוהו יכול לקרוא את כולו בימי חייו. אם נסקור את המצב מעט צפונה, לכיוון מרכזה ומערבה של אירופה, נגלה תמונה שונה תכלית השינוי. התרבויות העתיקות ההן לא הותירו לנו כתבים ותיעודים היסטוריים רחבים, ולמעשה אנו לומדים עליהן בעיקר משלושה מקורות: כתבים רומיים, שרידי סיפורים שנכנסו לספרות ימי הביניים, וממצאים ארכיאולוגיים.

אחת הדתות המסקרנות שהתקיימו באזורים הקדומים של צרפת ואנגליה הייתה דרואידיות. הגם שרובנו לא למד על הדת הזו מעולם, כולנו מכירים את דמותו של כהן דת וקוסם דרואידי מפורסם, כנראה המפורסם בהיסטוריה: מרלין. על אף שלדמותו יש השראות היסטוריות אמיתיות, ככל הנראה לא חי קוסם בשם מרלין על פני האדמה אי פעם. לעומת זאת, הדת אליה הוא קשור הייתה אמיתית. בסיבה זו של ערפל היסטורי כבד אנחנו פוגשים בדמות נוספת: ארתור. הסיפור המלא עליו נכתב רק בימי הביניים, מאות שנים לאחר שהתרחש לכאורה.

כמו במקרים רבים אחרים, שכבות של אגדות נרקמו לסיפורו עד שקשה לדעת אם ניתן בכלל לכנות אותו "דמות היסטורית".

בדמדומים שבין העת העתיקה לימי הביניים אירעו בבריטניה מספר התרחשויות אשר מחזקות את ההשערה שאכן גרעין הסיפור אודות ארתור אמיתי; כדי להגיע אליו צריך לקלף את הפקעת הספרותית הזו מקליפות האבירים, האצילים, הגברות המכובדות והמכשפים, עד שנגיע אל הבסיס: מנהיג צבאי בשם ארתור אשר פעל בבריטניה, והביס פולשים פעם אחר פעם.

מי הוא היה? על כך במערכה השלישית. הבה נזוז כעת אחורה בזמן, אל קצין רומאי מהעת העתיקה.

מערכה שנייה: ארטוריוס

במאה השנייה לספירה נולד בקמפניה ילד רומאי בשם לוקיוס ארטוריוס קסטוס. הוא היה בן למעמד האצולה הנמוך, מעמד הפרשים, ונצר לשושלת מפוארת של אנשי צבא ושירות ציבורי.

כיהא למעמדו, הוא התחיל את הקריירה הצבאית שלו בקצין, מפקדם של מאה חיילים. ואולם, בתוך מעמד הקצונה הוא החזיק בדרגה נמוכה, וגורלו לא נועד לגדולות.

הצבתו הראשונה של הלגיון שלו הייתה בסוריא, ובאופן ספציפי בארץ יהודה. קשה לדעת כיצד נראתה הארץ כשהגיע אליה לוקיוס; רבע מאה עבר מאז מרד בר כוכבא, וחיים חדשים החלו להתקיים בארץ. שכנו בה יהודים לצד עובדי אלים יווניים ורומיים, יחד עם נוצרים. בשנות השישים של המאה השנייה, בהיותו ביהודה עבר ללגיון אחר, הלגיון השישי פראטה, במקביל למלחמה בארמניה מול הפרתים. ישנו סיכוי שהוא עצמו השתתף במערכה במסגרת העברת כוחות בין סוריא לארמניה, אך התשובה תישאר, כנראה, קבורה במעמקי ההיסטוריה.

קצינים רבים נהרגו באותה המערכה, וקצינים זוטרים קודמו בתפקידם. כך המשיך לוקיוס לטפס בסולם הדרגות. משם המשיך לוקיוס לדנובה, למערכות חדשות. בשנים אלה צבר ניסיון לחימת פרשים משמעותי, והצטיין בקרבות לא מעטים.

לאחר עשרים שנה בצבא, בהיותו מפקד על כ-8000 חיילים, הגיע לבריטניה. פועלו המדויק אפוף מסתורין, וכנראה שעסק בהדיפת פלישות מעבר לחומה הרומית בבריטניה, חומת הדריאנוס. חייליו והוא התיישבו בפלך ארץ מסוים, והוא הפך בפועל לשליט המחוז וגם למפקד הצבא בו. אולם שקט לא שרר בבריטניה; קבוצות לוחמים תקפו את הרומאים שוב ושוב, ובמהלך תקיפות אלה נהרג המפקד הרומי העליון של בריטניה. כנראה שלוקיוס הצטיין בקרבות אלה שכן הוא קודם שוב בתפקידו, הפעם לדרגת דוקס היוקרתית. משם נשלח להשקיט התקוממות באיזור מערב צרפת, ואז פרש מהחיים הצבאיים לטובת משרה נוחה בכפר באיזור קרואטיה. בין לבין עוד הספיק להזהיר את הקיסר מפני התנקשות, וזכה בכבוד ויקר. את חייו סיים בגיל צעיר יחסית, והוא עוד לא בן שישים שנה.

האם לוקיוס ארטוריוס, קצין הפרשים המצטיין, שליט המחוז שניצח קרבות בבריטניה הוא ארתור האגדי?

האם המלך ארתור היה ביהודה? חידה היסטורית בשלוש מערכות

מערכה שלישית: ארתור

בנסותנו לחרוץ דעה לגבי דמותו של ארתור, ראשית עלינו להחליט האם דמותו אכן התקיימה במציאות, או שמא מדובר באגדה עממית ותו לא.

כיום מקובל בקרב ההיסטוריונים המתמחים בעניין לדחות את קיומו ההיסטורי. ועם זאת, ההיסטוריונים של המאה הקודמת קיבלו את דמותו כהיסטורית, ובהתחשב בכך שהנתונים עצמם לא השתנו בין המאות, סביר לחשוד שמדובר באופנה מחקרית מתחלפת, ולא דווקא בפיצוח החידה.

נותרנו אם כן, עם שכלנו הישר והעובדות הידועות לנו. הבה נבחן אותן בעצמנו.

המקור הקדום ביותר שמזכיר את ארתור נכתב במאה התשיעית, וסיפר עליו כמצביא שסייע למלך בריטניה במלחמה נגד הפולשים הסאקסונים. מקור זה מנה שנים-עשר קרבות בהם ניצח ארתור בהילחמו עם פרשים.

המלחמה הזו נגד הסאקסונים מוכרת מהיסטוריון בן התקופה, אך זה לא ציין את שמו של ארתור. למען ההגינות, הוא לא ציין את שמו של אף מצביא בקרבות הללו, כך שאין להסיק מכך יותר מדי.

גם מקור מעט מאוחר יותר שמנה את מלכי בריטניה לא הזכיר את ארתור, אך עלינו לזכור שהסיפור המקורי דיווח על כך שארתור היה מצביא, ולא מלך, כך שאין לתמוה על היעדרו מרשימת המלכים.

עובדה נוספת שעלינו להביא בחשבון כאשר אנחנו בוחנים את ארתור היא שמו. לא נצלול עכשיו לאפשרויות השונות, אך ההשראה לשמו יכולה להגיע מענפים בריטיים או לטיניים, וקשה להכריע בסוגייה. השם ארתור היה נדיר למדי בשתי התרבויות, מה שמוביל אותנו לנקודה מעניינת: במאה השישית והשביעית אנחנו מזהים ארבע או חמש דמויות היסטוריות שונות שנשאו את השם הזה, ריבוי הופעות חריג למדי לשם הנדיר. מלבד הרעיון המפתה לזהות את ארתור עם אחד מהם, יש כאן מידע נוסף: הדבר מעיד על עלייה בפופולריות של השם בתקופת הפלישה הסאקסונית המדוברת ואחריה. האם ייתכן שזו קרתה בעקבות מצביא מהולל שהצליח למגר את אויביו, כמו, להבדיל, התפוצה בשמות החשמונאים בשלהי ימי הבית השני?

כאן תכריעו אתם. לעניות דעתי, סביר שאכן ארתור היה מצביא שפיקד על פרשים, אך כמובן שלא היה מלך. הוא היה מספיק מהולל עד ששמו הלך לפניו, נקשר באגדות עממיות, וגדל עד שהפך למה שאנחנו מכירים היום. כל סיפורי האבירים שנקשרו בו מאוחרים בוודאות, שכן מוסד האבירות טרם צמח בתקופה המדוברת, אך אפשר לזהות את היותו מפקד פרשים כמקור לחיבור האנאכרוניסטי הזה.

ומה לגבי לוקיוס ארטוריוס קסטוס? מלבד כמה פרטים כרונולוגיים, סיפורו מתאים למדי: הוא פיקד על פרשים בבריטניה, השם שלו דומה מספיק, וכמה קווים בביוגרפיה שלו הספיקו בשביל לנסות לחבר אותם לדמות אחת.

לדעתי, הקשר ביניהם לא חזק דיו. המקורות ההיסטוריים אודות ארתור, הישירים והעקיפים, נועצים אותו היטב במאה השישית לספירה ולא במאה השנייה. אם ארטוריוס אכן היה ארתור המהולל, דמות היסטורית שהטביע את רשמה על האוכלוסייה הבריטית למאות רבות של שנים, מדוע עזב את בריטניה לאחר ניצחונותיו? כזכור, הוא פרש לאיזור קרואטיה לאחר שירותו הצבאי ולא המשיך את חייו באי הבריטי.

נדמה לי, אם כך, שהקצוות הפתוחים נסגרו: ארתור היה מפקד פרשים מצוין, שניצח בקרבות חשובים במאה השישית. "המלך ארתור" הוא צירוף שלא התקיים מעולם כנראה, ואין קשר ישיר בין הקצין הרומי שהתחיל את דרכו ביהודה ובין המצביא הבריטי.

ואולי משהו מרוחו של ארטוריוס בכל זאת ליוותה את הסיפורים והאגדות; לפי האגדה, ארתור המלך לחם בארץ הקודש. כל הדרכים מובילות הביתה.

ציור של צ'ארלס ארנסט באטלר משנת 1903 המתאר את המלך ארתור. מתוך ויקיפדיה.

נגה הימלפרב

סטודנטית לתואר ראשון במחלקה

כמו משה בהר נבו על שומרון השקפנו,
ואל סבסטיה המובטחת לא נכנסנו.
אך אחרי ששמענו שאלכסנדר, פומפיוס והורדוס ביקרו במקום,
גמלנו בליבנו עוד אליה לחזור.
לא חזרנו לפני שעברנו בזריזות על סוגי האורנים
ועיט מפרפר ראינו מרחף בשחקים.
לסיכום ידידי, זהו אפילו לא הכל,
היה קמפוס גדוש בחוויות סיפורים ומשמעויות,
בקיצור היה זה קמפוס ארץ אפרים!
ואחרי שהלימוד רק פתח לנו את התאבון לעוד,
קבענו לחזור במרץ כדי שיחד עם טוביה נמצא את אירוס השומרון.

היינו אמורים לצאת השנה לירדן, כך אמרה השמועה,
אז בתחילת השנה כאשר רק הגעתי למחלקה.
אני מודה שבהתחלה חשתי אכזבה,
אך בהמשך התגנבה אל תוך ליבי המחשבה
שאולי באמת כדאי להכיר את השומרון
לפני שממשיכים הלאה לירדן ומשם ללבנון.
אלו היו יומיים בהספק של כמה שבועות,
בהם שמענו שלל נושאים והרצאות.
פתחנו בבית כנסת מימי המקדש השני,
וסיימנו עם אחד אחר שומרוני.
לא ידענו חדית' מה הוא,
ופתאום מצאנו עצמנו זוחלים בו על גחוננו.
אחרי ששמענו על בירוא היערות בידי שבט אפרים,
נוכחנו לגלות שהבריטים שתלו פה חדשים עד השמים.
בחורבת כורקוש מצאנו קבורה בסגנון רומי מפואר ונדהמנו,
וכשנפתח התאבון אל ארוחת הערב המשכנו.

צילום: עטרה כהן